

Interreg

EUROPEAN UNION

Danube Transnational Programme

REDISCOVER

JEVREJSKO GROBLJE U SUBOTICI

JEVREJSKO GROBLJE U SUBOTICI

Adresa: Majevička 2

Otvoreno:
svaki dan od 8 do 17 časova
osim za Šabat i druge jevrejske praznike

Telefon: 024 520 884

www.josu.rs//jevrejsko-groblje-subotica/

Danube Transnational Programme

Programme co-funded by the European Union

Project: REDISCOVER DTP2-084-2.2

A stream of cooperation

JEVREJSKO GROBLJE U SUBOTICI

Adresa: Majevička 2

Otvoreno:
svaki dan od 8 do 17 časova
osim za Šabat i druge jevrejske praznike

Telefon: 024 520 884

www.josu.rs//jevrejsko-groblje-subotica/

ה'תש"ח
שרה מינדל
נפטרת ביום
שבתה קאר
בבית הדין
הגדול
ה'תש"ח
Koch Mimi
MELBAH 2018
MAY 19 1904
MAY 19 1904

ANNA ANTAL
MAY 19 1904
MAY 19 1904
REINER ANTAL
MAY 19 1904
MAY 19 1904

ה'תש"ח
משה
נפטר ביום
ה'תש"ח
MAYER
MAY 19 1904
MAY 19 1904

ה'תש"ח
SALAMON BERGER
MAY 19 1904
MAY 19 1904

MORITZ REINER
MAY 19 1904
MAY 19 1904

ה'תש"ח
איש ישר ורוב מעשים
משה
נפטר ביום
ה'תש"ח

ה'תש"ח
BUCHWALD ICHÄTZ
MAY 19 1904
MAY 19 1904

		
<p> וְאֵלֶּיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֵלֵינוּ מִן הַשָּׁמַיִם בְּרַחֲמֶיךָ שְׂחַח וְדַרְשֵׁנוּ חַסְדֶּיךָ חַסְדֵי הַחַיִּים וְהַמֵּתִים חַסְדֵי יִצְחָק בֶּן יִצְחָק מִן כָּל הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּיוֹם מִנְחָתְנוּ אָבִי </p> <p style="text-align: center;"> הַתּוֹרָה צִיָּא </p>	<p> לְשֵׁנֵי שָׁמַיִם וְאֵלֶּיךָ אֵלֵינוּ מִן הַשָּׁמַיִם שְׂחַח מִן הַשָּׁמַיִם חַסְדֶּיךָ חַסְדֵי הַחַיִּים חַסְדֵי יִצְחָק בֶּן יִצְחָק מִן כָּל הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּיוֹם מִנְחָתְנוּ אָבִי </p> <p style="text-align: center;"> הַתּוֹרָה צִיָּא </p>	<p> הַתּוֹרָה צִיָּא עֲלֵמֵנוּ וְשָׁלֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִן הַשָּׁמַיִם וְעַל אֲבוֹתֵינוּ חַסְדֶּיךָ חַסְדֵי הַחַיִּים חַסְדֵי יִצְחָק בֶּן יִצְחָק מִן כָּל הַיְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּיוֹם מִנְחָתְנוּ אָבִי </p> <p style="text-align: center;"> הַתּוֹרָה צִיָּא </p>
<p>ת ה</p>	<p>ת ה</p>	<p>ת ה</p>

Bet ha-kvorot (kuća grobova, groblje)

Jevreji su sadili drveće i posvećivali svojim grobljima toliku pažnju da su često bila poznata kao parkovi. I groblja van upotrebe pažljivo su čuvana i održavana. Jevreji smatraju svoja groblja svetim mestima i odnose se prema njima sa dužnim poštovanjem. Ne ulaze gologlavi, ne puše, ne jedu i ne piju na groblju.

Groblja su mesta sećanja na mrtve. *Vera u besmrtnost* (na hebrejskom *haje olam* ili *ha-sorat ha-nefeš*) jeste vera u to da duša živi i nakon što telo prestane da živi. U Mojsijevim knjigama još se ne pominje besmrtnost duše, ali kod proroka i u drugim knjigama jevrejskog Svetog pisma već se može nazreti nada u večni život.

Za jevrejsko groblje na hebrejskom jeziku postoji više ulepšanih naziva, kao što su: **bet olam – kuća večnosti** ili **večno skrovište**, **bet ha-hajim – kuća života**.

Ovi nazivi proizlaze iz verovanja da su ljudi na ovom svetu samo privremeno i da je groblje večni dom svih koji su nekada živeli.

Ne zna se da li je u biblijsko vreme postojalo određeno mesto za sahranjivanje mrtvih. U Bibliji se navodi da su se ljudi sahranjivani u pećini, u bašti sopstvene kuće, pod hrastovim drvetom, kraj puta. U talmudsko vreme, sahranjivanja su se obavljala u pećinama, kamenim grobovima, sarkofazima i katakombama.

Posle razorenja *jerusalimskog Hrama* i rasejanja Jevreja, jevrejske zajednice u *galutu* (dijaspori) su, po pravilu, nastojale da imaju vlastita groblja za članstvo svoje zajednice. Gde to nije bilo moguće, jevrejske opštine su zakupljivale deo opšteg groblja, podizale zid i ograđivale jevrejski deo groblja. Nastojalo se da groblja budu van naselja, ali ipak dovoljno blizu da bi se izbeglo prenošenje tela pokojnika na velike daljine.

Subotičko jevrejsko groblje

Dugo se verovalo da su Jevreji sahranjivani na ovom groblju od samog početka njihovog naseljavanja u Suboticu (1775), tačnije od 1777. godine. Međutim, postoje neki usmeni izvori prema kojima se staro jevrejsko groblje nalazilo iza *Dudove šume* u blizini današnjih teniskih igrališta. Zabeleženo je da se jedan, istina mali broj očevidaca, još seća nadgrobnih spomenika sa hebrejskim natpisima, razbacanih po dvorištima. Lokacija se može prihvatiti kao mesto za sahranjivanje, jer se radi o najvišoj topografskoj tački unutar današnjeg grada, na ivici dela naselja koji su naseljavali Jevreji, na samoj obali močvare koja se zvala *Veliki rit*.

Današnje groblje se nalazi na drugoj, zapadnoj obali nekadašnjeg Velikog rita. Nekada je groblje bilo iza gradskih šančeva, a danas je oivičeno stambenim blokovima sa svih strana. Groblje je pravougaone osnove, površine 1 hektar, 14 ari i 41 m².

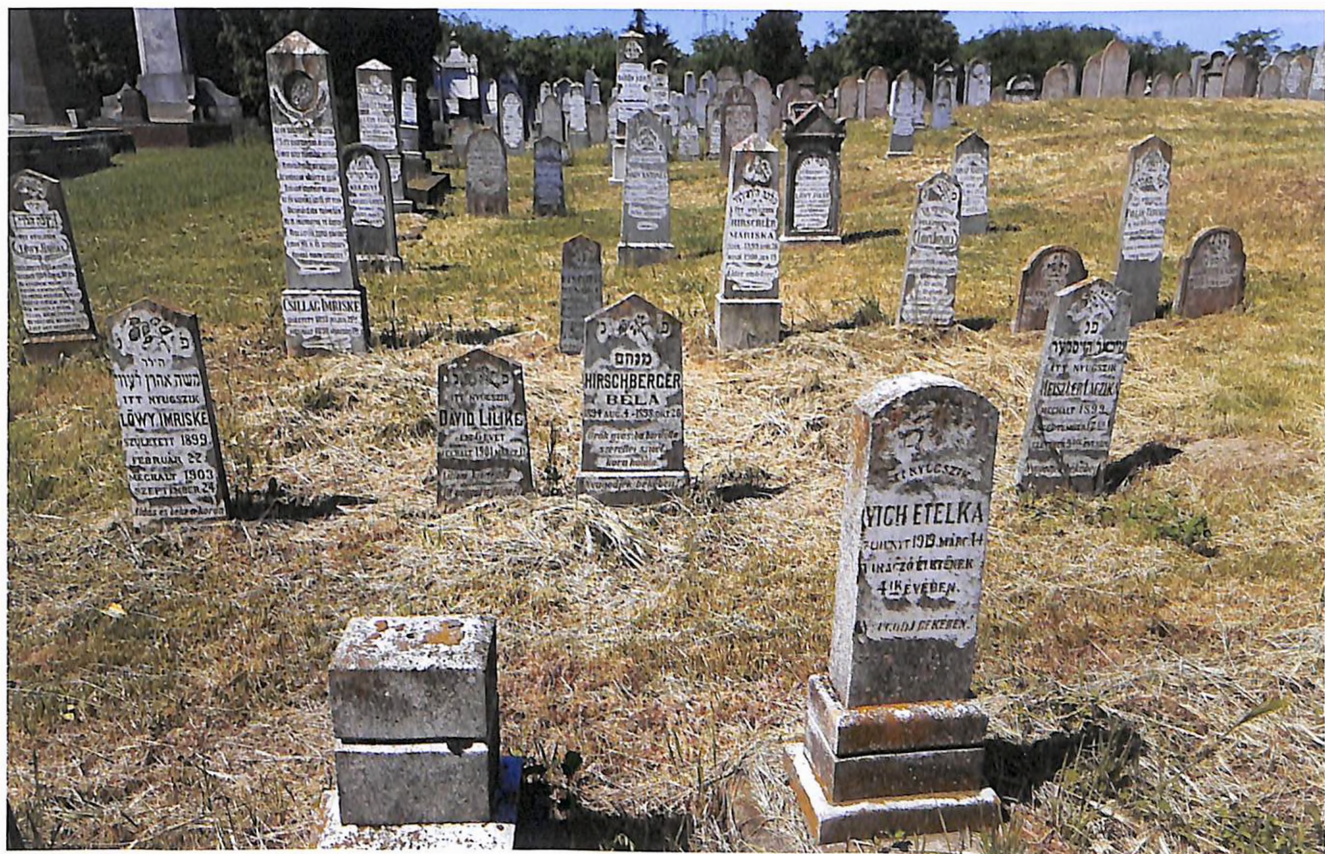
Na ovom groblju se nalazi oko 1.300 nadgrobnih spomenika koji predstavljaju celu kulturnu istoriju subotičke jevrejske zajednice. Ovde su sahranjivani i članovi manje, *ortodoksne zajednice* i članovi većinske, *neološke zajednice*.

Unutrašnjost groblja sačinjavaju tri vremenska sektora, a jedan sektor je memorijalni deo. Podela je sledeća:

1. najstariji deo gde se sahranjivalo do Prvog svetskog rata;
2. deo u kojem su vršena sahranjivanja između dva svetska rata;
3. deo za sahranjivanje posle Drugog svetskog rata i
4. memorijalni deo groblja sa spomenikom žrtvama fašizma.

1. Najstariji deo groblja gde se sahranjivalo do Prvog svetskog rata

Dečije groblje: U četvrtom sektoru, na početku redova 9, 10, 11 i 11a su karakteristični mali spomenici podignuti prerano umrloj deci. Natpisi su vrlo dirljivi. Imena pokopane dece redovno se javljaju u tepajućem obliku. Poneki od sićušnih spomenika su mala remek dela sećanja ukrašena raznim lepim, klesanim motivima. Nažalost, veći broj ovih spomenika je vremenom nestao ili u velikoj meri oštećen. Dečije groblje je posebna karakteristika jevrejskog groblja u Subotici. → **Severoistočni deo sektora 5.**

Na subotičko jevrejsko groblje su 1998. godine preneti celi nadgrobni spomenici iz tada ukinutog **jevrejskog groblja u Malom Idošu**. Početak ovog spomen-groblja obeležen je malom pločom, i nalazi se u nastavku glavnog puta koji razdvaja 1. i 2. sektor groblja. Oni su postavljeni u dva duga, paralelna reda sa širim putem između. → **Sektor 5, nastavak aleje.**

Spomenik posvećen stradalim jevrejskim ratnicima u mađarskoj revoluciji 1848-49. se takođe nalazi u ovom, najstarijem delu groblja. Spomenik je postavilo Sveto društvo (Hevra Kadiša) Jevrejske opštine Subotica 1908. godine kao zajednički nadgrobnji spomenik i u znak sećanja na jevrejske vojnike koji su svoj život izgubili u borbama vođenim tokom Revolucije 1848. i 1849. godine. Spomenik je ozidan opekom, sa postamentom od kamenih blokova koji nosi piramidalni obelisk sa tekstom na mađarskom i hebrejskom jeziku. → **Sektor 4, red 8, grobno mesto 5.**

2. Deo groblja u kojem su vršena sahranjivanja između dva svetska rata

Ovaj deo zahvata više od polovine ukupne površine groblja. Tu se sahranjivalo kada je jevrejska zajednica u Subotici bila u punom zamahu, kad se broj članova zajednice povećavao, a time i broj umrlih.

Za razliku od starog dela gde su nadgrobnici spomenici gotovo istovetni i po formi i po vrednosti, u ovom delu groblja je vidljiva klasna podvojenost kroz skupe i umetnički vredne spomenike. Levo i desno od ulaza, na prostoru koji je u ono vreme smatran najuglednijim, sahranjivani su imućniji, jer su za to mesto morali platiti odgovarajuću višu cenu. Taj je deo prepun skupih nadgrobnih spomenika od švedskog granita, što ujedno pokazuje i ekonomsku snagu jednog manjeg dela jevrejske zajednice.

Proučavanje ovih nadgrobnih spomenika ukazuje da se kroz 19. vek, zbog emancipacije Jevreja i njihovog uključivanja u različite vidove društvenih aktivnosti, zbog asimilacionih težnji, industrijalizacije i drugih faktora pojavljuje težnja za **dokazivanjem tog novog ravnopravnog položaja**. To se na području umetničke delatnosti ostvarilo podizanjem raskošnih nadgrobnih spomenika. Uticaji sa strane doveli su do napuštanja karakterističkih oblika jevrejskog nadgrobnog spomenika i zamenjeni su tada popularnim klasicizmom, neo-stilovima i secesijom.

→ **Središnji deo sektora 5.**

4. Memorijalni deo groblja sa spomenikom žrtvama fašizma

Ovaj spomen-kompleks ubijenim Jevrejima lociran je u zapadnom delu jevrejskog groblja, u dnu parcele, do koje vodi aleja. Spomenik žrtvama fašizma su podigli članovi Jevrejske opštine Subotica posle oslobođenja u znak sećanja na više od 4.000 jevrejskih žrtava Subotice koje su svoje živote izgubile u deportacijama, u logorima smrti ili na prinudnom radu.

Kompleks se sastoji od spomenika, deset pojedinačnih i jedne zajedničke grobnice. To su grobovi Jevreja revolucionara koji su osuđeni na smrt zbog organizovanog otpora fašističkom okupatoru i pogubljeni su 18. novembra 1941. godine. Subotičanima su poznata njihova imena: dr Adolf Singer, braća Majer, Lola Vol i drugi.

Autor spomen-kompleksa je Lajčo Dajč, a podignut je 1948. godine. Izveden je u obliku obeliska, karakteristične forme spomenika podignutih neposredno posle Drugog svetskog rata. Izveden je u veštačkom kamenu, bračkom mermeru i crnom granitu.

→ Zapadni deo sektora 5.

Nadgrobní spomenici

Maceva je hebrejski naziv za kameni spomenik koji se postavlja na grob pokojnika. Spomenik se podiže po pravilu nakon godinu dana od smrti, odnosno, obeležava završetak **Godine žalosti**. Jevrejska tradicija obeležavanja konačista (voljene osobe) potiče iz knjige Postanka u kojoj Jakov postavlja spomenik na Rahelin grob.

Na sefardskim grobljima nadgrobní spomenici su tradicionalno horizontalni, dok su na aškenaskim grobljima uspravni. Takvo je subotičko jevrejsko groblje.

Nadgrobní spomenici nam govore o starosti jevrejske zajednice, o društveno-ekonomskom raslojavanju unutar zajednice, o čuvanju tradicije, ali i sklonosti ka asimilaciji.

Oni predstavljaju i određenu vrednost za istoriju umetnosti jer oni ne samo da su svedoci društvenog i materijalnog stanja pojedinaca i zajednice, nego su i svedoci ukusa, mode i popularnosti određenih umetničkih stilova. Oni su jedan od najistaknutijih izraza tradicionalne jevrejske umetnosti.

Grobovi su obično tako orijentisani da su pokojnici okrenuti licem prema istoku.

Ako humke nisu pokrivené pločom od kamena ili betona, one se ne održavaju, nestaju. Održava se samo nadgrobní spomenik, popravljá se ukoliko je oštećen, a nečitka slova se ispisuju crnom bojom i ređe zlatnom.

Spomenici treba da budu jednostavni da bi se istaklo da su i siromašni i bogati u smrti jednaki. Podizanje skupih spomenika se oduvek smatralo za razmetanje.

Protivrečne tendencije kod Jevreja na kraju 19. veka: konzervatizam sa jedne strane i liberalno pomodarstvo sa težnjama ka asimilaciji, sa druge strane – uočljive su i na subotičkim nadgrobnim spomenicima.

Materijali i oblici nadgrobnih spomenika

Imajući u vidu činjenicu da je Bačka veoma siromašna kamenom, upotreba tog materijala za nadgrobne spomenike već donekle svedoči o ekonomskoj moći Jevreja u Subotici.

Roze mermer koji se javlja u velikom broju, potiče čak iz Erdelja (Transilvanija). Od njega su pravljene stariji spomenici i bio je popularan naročito kod ortodoksnih Jevreja u Subotici. U razdoblju između dva svetska rata, dopreman je i **mermer sa Brača**. Krajem 19. veka beleži se i pojava **crnog švedskog granita** koji je zbog izgleda, kvaliteta i skupoće bio cenjen kod imućnih Jevreja, pa je bio i neka vrsta statusnog simbola.

Na društveno-ekonomsko raslojavanje u drugoj polovini 20. veka ukazuje i pojava velikog broja materijala slabijeg kvaliteta, pa i **veštačkog kamena**. Izgled nekih spomenika može da zavara, jer je napravljen od lošijeg materijala, ali je spolja presvučen mermernim prahom i izglačan.

O kamenorescima koji su izradili ove spomenike se malo zna. Njihova imena, verovatno zbog ulegnuća kamena ili naraslog zelenila, više nisu vidljiva. Ipak, zna se da je jedna od najstarijih kamenorezačkih firmi bila „Marvanjipar” (Márványipar) koja je osnovana 1894. godine. Postoji podatak da je 1942. godine zapošljavala čak 40 radnika što svedoči o veličini firme.

Natpisi, simboli i ornamentika na nadgrobnim spomenicima

U davna vremena, u Izraelu, na sarkofazima i u kosturnicama ispisivani su samo kratki natpisi sa imenima pokojnika i njegovog/njenog oca. Postepeno, natpisi su proširivani i dodavan je dan smrti, kao i reči pohvale kojima su ožalošćeni iskazivali ljubav i poštovanje prema pokojniku, ali nema pravila ili ujednačenosti u pogledu samih natpisa.

Na spomenicima Aškenaza, obično stoje hebrejska slova פ"נ „pe”, „nun” (čita se s desna na levo!) što je skraćeno za: „Po nikber” ili „Po nitman” – „Ovde je pokopana” ili „Ovde je pokopan”.

Danas se ispisuju kratki nadgrobnji natpisi: ime, prezime, datum rođenja i smrti, često sa hebrejskim inicijalima תני ציביה rečenice: „Tihje nišmato cerura bicror ha-hajim” („Neka mu duša večno živi”).

Na subotičkim spomenicima, natpisi su ispisani na:

- hebrejskom ili jidišu (hebrejskim slovima – alefbetom),
- dvojezično: hebrejskim i mađarskim,
- dvojezično: hebrejskim i nemačkim i
- dvojezično: srpski ili nemački latinicom (sa hebrejskim skraćenicama).

Pojava dvojezičnih natpisa možda je rezultat propisa tadašnjih vlasti, ali nije sigurno. Njihovo postojanje više svedoči o sklonosti ka asimilaciji i postiskivanja jidiša iz javne, pa i porodične upotrebe – nemačkim, kasnije mađarskim, a u novije vreme srpskim jezikom.

Osnovni elementi natpisa su:

- **Tipične skraćenice** na početku i na kraju teksta su: פ"נ („pe”, „nun”) i תיניצ'ביה' („Tihje nišmato cerura bicror ha-hajim”).
- **Ime i prezime – građansko i/ili hebrejsko.** Kod žena je dopisano devojačko prezime ili (u mađarskoj varijanti da je supruga tog i tog, sa karakterističnim nastavkom „né” na kraju prezimena ili imena muža).
- **Godina rođenja i smrti ili koliko je godina živeo** pokojnik/ca.
- **Datum smrti** ispisan po gregorijanskom kalendaru i/ili jevrejskom kalendaru (gregorijanska godina se dobije kada se od jevrejske godine oduzme 3760). Jevrejska godina se ispisuju hebrejskim slovima koja imaju brojčanu vrednost.
- **Epitaf** koji može biti običan tekst u prozi ili stihovima, akrostih, može biti citat iz **Tore** ili Psalama.

Simboli i ukrašavanje

- **Davidova zvezda** – jevrejski simbol koji ima oblik štita kralja Davida, nije čest simbol na subotičkom jevrejskom groblju.
- **Menora** – sedmokraki svećnjak, najstariji jevrejski simbol simbolizuje mudrosti ili univerzalno prosvetljenje. Broj sedam simbolizuje 7 grana znanja/nauke, 7 nebeskih tela, 6 dana stvaranja sveta i dan odmora. Takvi svećnjaci su osvetljavali **jerusalimski Hram**. Na subotičkom groblju ga ima na svega nekoliko nadgrobnih spomenika.
- **Višekraki svećnjak** ili **Šabatni svećnjaci, svećnjaci u paru** – ovi simboli obično označavaju grob žene. Simbolika je u tradiciji u kojoj žena u jevrejskom domaćinstvu petkom uveče zapali sveće i kaže blagoslov, čime počinje Šabat. U ikonografiji subotičkih nadgrobnih spomenika ih ima tek nekoliko.
Sveća – poruka: duša živi kroz plamen.
- **Ruke spojene u blagoslovu** – na spomenicima potomaka Kohena koji prema tradiciji vode poreklo od prvosveštenika *jerusalimskog Hrama*, kao simbol njihovog prava blagosiljanja. (Na ovakvo poreklo ukazuje prezime Kon i razne varijante istog prezimena). Za vreme blagoslova, sveštenik – Kohen je podizao ruke tako, da se levi i desni palci dodiruju, a da se napravi razmak između trećeg četvrtog prsta na svakoj ruci. Svaka ruka u ovom položaju formira hebrejsko slovo **ש** (šin), koje predstavlja Šadaja, Svemogućeg Boga.

- **Bokal ili vrč** – slično prethodnom, reč je o drevnom plemenskom simbolu. Na spomenicima Levita (prezime Levi, Löb, Löwy) često je uklesan vrč/bokal kao simbol njihove funkcije u jerusalimskom hramu. Oni su bili zaduženi za pranje ruku Kohena pre službi.
- **Kruna** – kod Jevreja nije znak plemićkog porekla već se može tumačiti kao znak poštovanja prema Tori koja je „kruna znanja”. Ovaj simbol dolazi iz Talmuda koji kaže: „Postoje tri kruna – kruna Tore, kruna sveštenečkog služenja/blagoslova i kruna suverenosti – ali kruna dobrog imena ih nadvladava.” Simbol krunice na nadgrobnim spomenicima možda najčešće predstavlja „**krunu dobrog imena**” (**keter šem tov**), za visoko cenjenu i učenu osobu. Kruna se takođe ponekad koristila kao znak da je pokojnik bio glava domaćinstva.
- **Lav** – simbol plemena Jude, čest je motiv u jevrejskoj umetnosti; ovaj simbol se često odnosi na ime ili prezime pokojnika (Juda – Jehuda, Ariel, Arje) ili varijante prezimena Lejb na jidišu, Löb ili Loeb na nemačkom, i Lew, Lev ili Leo u slovenskim jezicima). Na nadgrobnim spomenicima na subotičkom jevrejskom groblju, ovaj motiv se ne pojavljuje.
- **Urna** – tu se simbolično smešta duša, a ne prah pokojnika i često trodimenzionalni prikaz.

- **Žalosna vrba** – nejevrejski je simbol, ali se može tumačiti i kao **Drvo života** koje simbolično predstavlja neraskidivu i savršenu vezu između Neba i Zemlje i duboko je ukorenjeno u keltsku i slovensku mitologiju. Starozavetno drvo života je i **drvo saznanja dobra i zla**.

Drvo života je takođe usko povezano sa **Kabalom**, prema kojoj ono predstavlja božansku protkanost svega što postoji u fizičkom smislu, ali i nebeskom. I drške svitka Tore se zovu na hebrejskom **ec-hajim**, tj. drvo života.

- **Profesije pokojnika** – ponekad, naročito u starijim vremenima predstavljale su se raznim simbolima. Na subotičkom jevrejskom groblju zanimanje se češće može pronaći u zapisima na spomeniku.
- **Fotografije** – iako jevrejski zakoni strogo zabranjuju prikazivanje ljudskog lika, fotografije na nadgrobnim spomenicima se ipak pojavljuju od početka 20. veka.
- **Uglomer i šestar** – najčešći su masonski simboli. Među pripadnicima jevrejske zajednice u Subotici ih je na prekretnici 19. i 20. veka bio određen broj. Simbol Sunca je takođe masonski, ali i univerzalni simbol.
- **Stisak ruku** predstavlja oproštaj od zemaljskog postojanja i Božje dobrodošlice na nebo. Može takođe ukazivati na vezu između pokojnika i voljenih osoba koje su ostavili za sobom. U zavisnosti od perioda iz kog spomenik datira, ovaj simbol može predstavljati i zajedništvo loža na masonskim nadgrobnim spomenicima.

Najčešći oblici spomenika:

- Spomenici u obliku **table zaobljene na vrhu** simbolizuju kapiju – ulaz u drugi svet.
- Spomenik u obliku **polomljenog stuba** predstavljaju rano prekinut život.
- Spomenici u obliku **obeliska** se pojavljuju tek početkom 19. veka pod uticajem drugih kultura.
- Spomenici u obliku **sarkofaga i veće razvijeni je arhitektonske strukture** – za ugledne ličnosti.
- **Ohel**.

Ohel je hebrejska reč koja izvorno znači: šator. Na grobljima, iznad grobova važnih, poznatih ljudi ili poznatih rabina čudotvoraca, grade se male građevine koje se zovu „ohel“. Hodočasnici koji se nadaju da će naći utehu ili lek mogu doći na takva mjesta, mada je ova praksa suprotna rabinskoj tradiciji koja ne prihvata sujeverje. Na jevrejskom groblju u Subotici podignut je samo jedan ohel, koji je zapravo klasični nadgrobni spomenik porodice Hartman, osnivača fabrike za preradu mesa koja je nakon Drugog svetskog rata poslovala pod imenom „29. novembar“. → **Sektor 1, red 7, grobno mesto 12.**

POJEDINAČNI SPOMENICI ZNAMENITIH JEVREJA

Svako ko otvori kapiju ovog groblja, susreće se sa istorijom, sa prošlošću ljudi koji su ostavili neizbrisiv trag u kulturi i privredi svog naroda, grada i zemlje u kojoj vekovima žive.

Nadgrobní spomenik subotičkih rabina

Na jevrejskom groblju u Subotici postoji jedan reprezentativan spomenik – grobnica subotičkih rabina. Beli mermerni spomenik je impresivnih dimenzija. Ovde su sahranjeni dvojica rabina: Mor Kutna (Kutna Mór, 1826–1919) i dr Bernat Singer (dr. Singer Bernát, 1868–1916), kao i njihove supruge.

Rabin Mor Kutna (Kutna – Kuttna – Mór, rođen u Tati 1826 – umro u Subotici 1919) bio je subotički vrhovni rabin. Radno aktivan je bio punih 60 godina.

Rabin Bernat Singer (Singer Bernát, rođen u Šatoraljaiuhelju, 1868. – umro u Subotici 1916). Za rabina je učio u Budimpešti između 1887. i 1893. Promovisali su ga u doktora filozofije 1892. a za rabina 1894. Prvo je bio rabin u gradu Tapolca. Od 1902. sve do svoje smrti bio je vrhovni rabin u Subotici. Napisao je veći broj novinskih članaka. → **Sektor 2, red 3, grobno mesto 6.**

Izidor Milko

Izidor Milko (Milkó Izidór) je veoma poštovana, svestrana ličnost javnog i kulturnog života Subotice na prelazu iz 19. u 20. vek. Bio je pisac, publicista, putnik, urednik, pravnik. Bio je predsednik subotičke Jevrejske opštine. Imao je bogatu privatnu biblioteku koja se danas čuva u subotičkog Gradskoj biblioteci.

Rođen je u Subotici 1855. godine. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u svom rodnom gradu, pa se upisao na studije prava u Budimpešti, te postao doktor pravnih nauka. U struci nikada nije radio. Zahvaljujući dobroj materijalnoj situaciji porodice, ceo svoj život mogao je da posveti književnosti. Počev od 1875. pa sve do 1900. bio je saradnik mnogih uglednih budimpeštanskih listova, ali je svoje radove (pod pseudonimom «Baedeker») objavljivao i u lokalnoj, subotičkoj štampi. Književni pseudonim Bedeker ukazuje na putovanja, i na to da njegova proza dobrim delom predstavljala razne žanrove. Njegov najplodniji period bio je osamdesetih i devedesetih godina 19. veka kada je svoje radove objavljivao zajedno sa tada najznačajnijim predstavnicima građanskih pisaca, pripadnicima tadašnje tzv. opozicione književnosti.

Bio je jedan od organizatora kulturnog života i pokretača kulturnih manifestacija u Subotici. Pamti se i po tome, što je 1902. godine, za vreme njegovog predsedavanja jevrejskom veroispovednom opštinom, predata na korišćenje novoizgrađena sinagoga.

Nakon Prvog svetskog rata ponovo se uključio u književni i novinarski život. Od 1920. godine svoja sećanja objavljuje u listu *Bačmeđei Naplo (Bácsmegyei Napló)*. U međuratnom periodu objavljuje svoje najobimnije delo, *Harun el Rašid*. Čuveni mađarski pisac Deže Kostolanji je svojevremeno s poštovanjem govorio o njemu. Objavio je petnaestak književnih dela, uglavnom novela, sećanja, putopisa, aforizama, anegdota.

Umro je u Subotici, 21. aprila 1932. godine.

➔ **Sektor 2, red 6, grobno mesto 11.**

מוֹהַ יִצְחָק בֶּן מוֹהַ יְהוּדָא עֲלֵה

D. MILKÓ IZIDOR

IRÓ

1855

1932

הַמִּינֵקָא בֵּת דְּהַר עֲלֵה

FELESÉGE

KUNETZ MARISKA

1876

1939

Porodica Fenjveš

Subotičani porodicu Fenjveš (Fenyves) vezuju za štampariju i izdavačku kuću „Minerva” koje ime nosi od 1920. godine, gde su se u međuratnom periodu, između ostalog, štampale i jedne dnevne novine „Bácsmegyei Nép”l. To je bio najugledniji list u gradu, čiji je urednik sa svega 23 godine bio Ferenc Fenjveš – budući stanar i jedan od vlasnika zgrade „Minerve”. On je čvrsto zauzeo demokratski politički kurs, zastupao ideje socijalne pravde i tolerancije i od njih nije nikada odstupao. On je kao urednik novina uveo kategoriju aktuelnosti (dnevni izveštaji iz policije i suda). Fenjveš je radio na ekonomskoj stabilizaciji lista, pa je u jednom trenutku list imao jutarnje i večernje izdanje i izlazio je u tiražu od 18.000 primeraka. Nabavkom modernih mašina, između ostalih i rotacione štamparske mašine, „Minerva” je postaja jedna od najbolje opremljenih štamparija u Vojvodini (1926) sa skoro pedesetoro zaposlenih radnika.

Godine 1917. akcionari iz porodice *Fenjveš* su osnovali firmu/bioskop „Korzo”. Ista firma je 1921. kupila i bioskop „Lifku”.

Dolaskom novih, komunističkih vlasti 1945. godine, izvršena je konfiskacija firme. Eržebet Fenjveš, koja je stradala u Aušvicu, imala je kao njegova udovica (Ferenc je umro još 1935. godine) najviše deonica – 4.098 komada. Ona je, od strane vlasti, greškom bila proglašena za narodnog neprijatelja i imovina joj je konfiskovana odlukom Sreskog narodnog suda. Zgrada štamparije je bila na njenom imenu. Greška je uskoro ispravljena, pošto „nije celishodno da lice stradalo u logoru bude narodni neprijatelj”, ali imovina nije vraćena.

U ratu je stradao i njihov sin Pavle Fenjveš, kao vojnik-logoraš u radnom logoru na istočnom frontu, pri razminiranju terena.

U prostranoj kući, danas zgradi Gradskog muzeja Subotica, su živeli Ferenc Fenjveš (pravo prezime: Friedmann), njegova supruga Eržebet, r. Baruh (Baruch) sa decom, kao i njegov rođeni brat Lajoš Fenjveš, njegova supruga, akademska grafičarka, Klara, rođena Gereb (Geréb) i njihova deca. I Lajoš i Klara su takođe stradali u Aušvicu, ali su njihovi sin i ćerka preživeli.

→ **Sektor 2, red 4, grobno mesto 9.**

Rafael Hartman i Tereza Hartman – „Hartmanka”

Rafael Hartman (Hartmann) (1846 – Subotica, 1913) je rođen u okolini Amsterdama. Imao je razvijene poslovne veze širom zapadne Evrope. Godine 1885. je na pariskoj pijaci upoznao subotičkog trgovca Vilima Konena. Ova dva preduzimljiva trgovca, Hartman i Konen, su sklopili dogovor i razvili postojeće Konenovo preduzeće. Preduzeće u južnoj Ugarskoj, u Subotici i okolini je kupovalo, a u zapadnoj Evropi prodavalo živinu i jaja. Ova firma je poslovala i sa porodicom Šreger (Schräger) u Segedinu, u čijem se magacinu prikupljala živina sa tog područja. Ali, tu će se ukrstiti, pored poslovnih i neke vrlo lične veze – Rafaela Hartmana i devojke Rezike – Tereze (Senteš, 1863 – Subotica, 1940) iz porodice Šreger. Njemu je za oko zapela vredna i sposobna Rezika. Tako će Rafael, nakon prvog braka u njoj pronaći novu životnu saputnicu, sa kojom već neredne 1886. godine i dobija sina – Jožefa. Mada je imala samo dva razreda osnovne škole, pokazalo se da je odlikuje izuzetan poslovni osećaj i ona će u kasnijem periodu činiti jedan od temelja organizacije i uspešnosti firme. Tako se formiralo jezgro, sastavljeno od članova tri preuzimljive jevrejske porodice; Konen, Hartman i Šreger, koje će činiti temelj buduće firme.

Hartman Josip rinenburški (Subotica, 1886 – Australija, 1975)

Josip je bio sin Tereze i Rafaela. Kao akcionar u porodičnoj firmi se javlja već u prvim godinama 20. veka, a posle očeve smrti 1913. godine, zauzima njegovo mesto u Upravnom odboru. Na prosperitetu te velike klanično-izvoznike firme, a zatim one koju je sam vodio, Hartman je uspeo da izraste u priznatog i bogatog građanina i da obilato koristi sve pogodnosti koje su mu se time pružale. Posedovao je niz nekretnina u zemlji i u inostranstvu: hotele „Jagnje” i „Nacional” u Subotici i „Royal” u Beogradu.

Kao da njemu, odnosno njegovoj porodici, bogatstvo nije bilo dovoljno za sticanje socijalnog ugleda, težili su da se njihov društveni status potvrdi i na drugi način. Tako su uspeli da se domognu i plemićke titule. Josip (József) je 1938. godine pokrenuo postupak za priznavanje titule „visokorodni vitez plemeniti Hartman Josip rinenburški” (Rynnenburg, provincija Utreht u Holandiji). Molba mu je uvažena Rešenjem Ministarstva unutrašnjih dela, te je dobio pravo da, uz prezime, koristi titulu – rinenburški.

Josip je u proleće 1941. godine bio među retkima kojima je pošlo za rukom da napuste Suboticu i odu u inostranstvo, sklanjajući se od užasa rata. Vratio se 1945. godine, ali ga je Titova država osudila i oduzela mu imovinu. Osuđen na: „7 godina gubitka jevrejske nacionalne časti i 1 godinu lakog prinudnog rada, bez lišavanja slobode“. Godine 1946. godine konfiskovano mu je celokupno imanje – fabrike i nekretnine ukupne površine 7.862 kvadratna metra, kao i svi zatečeni tehnički uređaji, živi inventar, gotova roba i ostalo. Firma „**29. novembar**“ osnovana je Rešenjem Vlade Narodne Republike Srbije, br. 73 od 3.9.1946. godine. Josip Hartman dospeva 1948. godine u Izrael, pa zatim u Nemačku. Životni put okončava 1975. godine u Australiji. → **Sektor 1, red 7, grobno mesto 12.**

Zgrada mrtvačnice

Zgrada mrtvačnice subotičkog jevrejskog groblja ima natpise na hebrejskom i mađarskom jeziku koji u prevodu znače: „Dom večni – dom živih”. Mrtvačnica je izgrađena u neoklasicističkom stilu. Ima dve odvojene prostorije za ritualno čišćenje (kupanje) tela pokojnika, i prostor za ispraćaj, gde se na zidovima nalaze ploče sa prikladnim molitvama na hebrejskom jeziku. Na spoljašnjem zidu mrtvačnice koja gleda prema groblju, postavljene su spomen ploče - stradalima u Holokaustu.

Žalobni običaji

Razrađujući propise Tore o tugovanju dece za roditeljima, roditelja za decom i članovima porodice, rabini su doneli niz propisa koji određuju način ponašanja ožalošćenoga i odnos drugih lica prema ožalošćenome. Svi ti propisi stimuliraju nežan odnos prema umirućem i duboku brigu za ožalošćenu porodicu. Oni ujedno omogućavaju ožalošćenom da u periodu žalosti bude oslobođen svakodnevnih briga i aktivnosti.

Hevra Kadiša - O jevrejskom groblju i sahranjivanju se stara Sveto društvo – Hevra Kadiša. To je društvo muškaraca i žena koje pomaže porodicama u slučaju smrti i obavlja ritualne radnje u vezi jevrejske sahrane. Takođe vodi brigu o siročadi i udovicama. **Hevra Kadiša u Subotici je osnovana 1790. godine i to je najstarija ustanova subotičkih Jevreja.**

Uz umiruću osobu se sedi, ako je u mogućnosti ona će pred bližnjima ispovediti grehe i oprostiti se od porodice, te će izgovoriti molitvu **Šema Jisrael** (ukoliko nije sposobna za to, izgovoriće je umesto nje bližnji koji okružuju umirujuću osobu).

Nakon smrti, telo se polaže na pod, licem prema izlazu, pokriva se crnom tkaninom, pored glave se pali sveća, a sva ogledala u pokojnikovom domu se prekrivaju. Telo se ni u jednom trenutku ne ostavlja samo.

Period od smrti do sahrane pokojnika

U tom periodu, ožalošćeni rođak ima poseban status. Jede u samoći, ne jede meso i ne pije alkoholna pića, oslobođen je drugih dužnosti, pa i molitve kako bi se u potpunosti posvetio pokojniku i poslovima oko sahrane.

Uobičajeno je da se tada u kući žalosti ogledala pokriju ili okrenu prema zidu. U narodu se veruje da treba sprečiti dušu pokojnika da se ogleda. Neki opet smatraju da ne treba dozvoliti ožalošćenom da vidi svoj tužni lik u ogledalu, jer bi ga to još više ožalostilo. Ima tumačenja da ogledalo predstavlja taštinu, pa mu nema mesta u trenucima žalosti.

Ritualno pranje pokojnika

Ritualni obred pranja tela pokojnika obavlja se pre sahrane. Zasniva se na biblijskom citatu *...tako odlazi kako je i došao*, što se tumači da čoveka peru kada se rodi i zato ga treba prati i kada umre. Pranje, po pravilu, obavljaju članovi Hevra Kadiše u prostoriji kapele na groblju, a ponegde i kod kuće. Oni koji peru odnose se prema telu koje peru sa najvećim poštovanjem. Obred pranja počinje polaganjem tela na kameni sto na koji je prostrt čaršav. Topla voda se sipa na svaki deo tela, počev od glave prema nogama. Kosa se pere i češlja, a nokti čiste. Posle pranja, telo se oblači u posmrtno odelo – tahrihim.

Tahrihim

Tahrihim je posmrtna odeća od belog lanenog platna u koju se oblači mrtvac. Prema propisima, sastoji se najmanje iz tri dela, a šije se bez poruba i čvorova, sa širokim šavovima.

Mrtvački sanduk

Po strogim verskim propisima, mrtvački sanduk se pravi od ravnih neobrađenih dasaka, bez ukrasa i bez upotrebe metalnih eksera. U velikom broju zajednica i danas se koriste jednostavni sanduci bez ukrasa.

Sprovod – pratnja

Kod pratnje nema razlike između bogatih i siromašnih, pobožnih i grešnih. Ako ima više pratnji u jednom danu, prvo se sahranjuje onaj koji je ranije umro. Ispraćaj pokojnika na groblje smatra se izuzetno dobrim delom (*micva*).

U talmudsko vreme, pogrebna povorka se, na putu do rake, zaustavljala sedam puta. Još i danas postoji običaj da se ona zaustavlja tri puta. Običaj je da svi prisutni ubace u raku po tri lopate zemlje ili tri grumena zemlje. Posle sprovoda, peru se ruke na samom groblju. Ne postoje propisi koji zabranjuju prisustvo žena na pogrebu. Pa ipak, u nekim zajednicama žene ne učestvuju u sprovodu.

Sahranjivanje

Po jevrejskim propisima i običajima, sahrana se obavlja, po mogućstvu, što pre. Razlog nije, kao što neki misle, topla klima na Bliskom istoku, u Izraelu, već to što se smatra da odlaganje predstavlja omalovažavanje pokojnika. Odlaganje sahrane je dozvoljeno ako se radi o odavanju posebnih počasti, ili ako treba sačekati rodbinu i sl.

Kadiš

Kadiš je prastara molitva, nastala u **Erec Jisraelu** (zemlja drevnog Izraela) na aramejskom jeziku, odakle je prenetu u sve zemlje galuta (dijaspore). Kadiš se čita na groblju posle sahrane. Suština Kadiša je izjava vernosti Bogu i prihvatanje njegovog suda u skladu sa načelom da je čovek dužan da oda hvalu i za nesreću koja ga zadesi, kao što odaje zahvalnost i za dobro. Kadiš ima gotovo mističnu snagu. On predstavlja kariku između života i smrti jer povezuje generacije koje odlaze sa generacijama koje ostaju. Kadiš je duboko ukorenjen u svesti Jevreja i čini sastavni deo njihovog života.

Kadiš se recituje stojeći, tri puta dnevno u toku jedanaest meseci u Godini žalosti, kao i na godišnjicu smrti – Jarcajt, i to samo ako je prisutan **minjan**.

El mole rahamim – Bože koji si pun milosrđa

To je molitva za pokoj duše preminulih koja se kod Aškenaza svečano čita ili peva prilikom sahrane i pomena – „Jizkor” (nekā se pomene), a zatim tridesetog dana posle sahrane i na godišnjicu smrti.

Običaj cepanja odeće – keria

Keria je naziv za prastari običaj cepanja odeće u znak žalosti i obavlja se stojeći, jer prema jevrejskom shvatanju, žalost i nesreću treba primiti uspravno. Keria se obično vrši na groblju, kod kovčega, pre sahrane. Za oca i majku odeća se cepa s leve strane u visini grudī prema srcu, a za ostalu rodbinu sa desne strane. Odeća se cepa nožićem, odozgo prema dole, u dužini jednog pedlja.

Tugovanje, oplakivanje

Običaj oplakivanja mrtvih veoma je star. Period oplakivanje počinje od trenutka završetka sahrane, kada je raka pokrivena. Po **Talmudu** se propisuju četiri perioda žalosti:

1. **aninut** – period od trenutka smrti do završene sahrane;
2. **šiva** – period od sedam dana posle sahrane;
3. **šelošim** – period od 30 dana posle sahrane i
4. **šana** – period od godinu dana posle smrti.

Obed utehe

Prvi obed koji se priprema ožalošćenima po povratku sa sprovoda. Obed spremaju prijatelji ili susedi, u skladu sa jevrejskim propisima, prema kojima je zabranjeno ožalošćenima da prvi obed pripremaju sami. Taj običaj pruža prijateljima i susedima mogućnost da, na praktičan način, izraze brigu i saučešće.

Šiva – hebrejski: sedam

Šiva je period od sedam dana žalosti posle sahrane oca, majke, brata, sestre, sina, ćerke, muža i žene. Pod izrazom „sedi šivu” podrazumeva se običaj da ožalošćeni ostanu kod kuće prvih sedam dana žalosti, da sedi na podu ili na niskim klupicama, neobuven ili u mekoj obući. Za to vreme, njemu se zabranjuje svaka delatnost: kuvanje, šišanje, brijanje, pranje rublja, odnosi sa ženom/mužem itd., kao i sve što ljudima pričinjava zadovoljstvo. Običaj je da prijatelji i poznanici posećuju ožalošćene i da ih teše.

Šelošim – hebrejski: trideset

Šelošim čini trideset dana tugovanja posle smrti bliskog rođaka a počinju na dan sahrane. U tom periodu, ožalošćenom je zabranjeno da nosi nova odela, da učestvuje na zabavama i svečanostima, pa i na venčanjima.

Rabini su odvrćali ljude od preteranog tugovanja. Oni su govorili: „*Tri dana za plakanje, sedam za tugovanje, a trideset za uzdržavanje od veselja.*” U toku trideset dana, nastaje postepeni prelazak iz stanja tugovanja i oplakivanja u normalan život.

Jorcajt – godišnjica smrti

Postoje razna objašnjenja za dvanaestomesečni period žalosti. Talmud kaže da telo posle smrti postoji dvanaest meseci i za to vreme duša silazi i ulazi u njega. Posle dvanaest meseci telo prestaje da postoji, duša se penje i više ne silazi.

Jarcajt (nemački: Jahrzeit) ili Jorcajt na jidišu je naziv za godišnjicu smrti. Tog dana se drži komemoracija za roditelje, bližu rodbinu.

Rečnik manje poznatih pojmova

TORA

(grč.: Pentateuh ili Mojsijevo petoknjžje) Tora je početak Starog zaveta odnosno Biblije i podeljena je u pet knjiga. U jevrejskoj tradiciji Tora je centralni tekst u kome su postavljene osnove jevrejske etike i kodeksa postupanja. Tora je stoga i religijski i pravni tekst otvoren tumačenju i primeni na svakodnevne životne uslove i prilike. Tora je najvažniji jevrejski spis koji se slavi kao reč nadahnuta Bogom, a za koju se tradicionalno tvrdi da je objavljena Mojsiju.

JERUSALIMSKI HRAM

Prvi Hram je sagradio kralj Solomon u 10. veku pre n.e. Bio je središte drevnog judaizma. Taj, prvi Hram su uništili Vavilonci 586. pre n.e. Gradnja novog Hrama je započeta 535. pre n.e.; Drugi Hram je građen dvadesetak godina i bio osveštan 515. p. n.e. Njega su uništili Rimljani 70. godine n.e. Veruje se da je Zid plača deo tog Hrama.

Hram je za vernike bio znak Božje prisutnosti. Rušenjem Hrama, pustošenjem Jerusalima – Jevreji kreću u izgnatstvo, u rasejanje. Tamo osnivaju bogomolje – sinagoge u kojima se mole okrenuti ka Jerusalimu i razorenom Hramu.

Sledbenici ortodoksnog i konzervativnog judaizma predviđaju izgradnju Trećeg Hrama u Jerusalimu zajedno s dolaskom Mesije.

GALUT

Rasejanje naroda, progonstvo, dijaspora.

TALMUD

Prema jevrejskom učenju, podsredstvom Mojsija, jevrejskom narodu su dati svi zakoni: pisani i usmeni. Pisani zakon (Tora) sastavljen je u pet knjiga od Mojsija, koje čine glavni deo Starog zaveta.

Usmeni zakon Mojsije nije napisao, nego ga je usmeno predao Jošui, a ovaj jevrejskim mudracima, pa je na taj način od generacije do generacije predavan, vekovima dopunjavan i prilagođen novim običajima i uslovima života. Ovaj usmeni zakon, ogroman po svome obimu, kasnije je zapisan i on se zove Talmud.

On je imao presudnu ulogu u čuvanju jevrejskog nacionalnog jedinstva u dijaspori.

Ukratko, Talmud je zbirka rasprava koje su vodili rabini o jevrejskom pravu, etici, običajima i istoriji. Talmud se sastoji iz dva dela: Mišne, koji predstavlja prvi pisani pregled jevrejskom usmenog prava i Gemare, koja predstavlja raspravu o Mišni. On sadrži ne samo religioznu nauku Jevreja, nego i građanske zakone: privatno pravo, porodično pravo i kazneno pravo. Ima elemenata medicine, matematike, astronomije, istorije itd.

Na teškom i velikom poslu urađivanja teksta Talmuda radilo je oko 2.500 rabina punih pet stotina godina, od 100. p.n.e do 400. n.e.

Eugen Verber (judaista, prevodilac i glumac) je izabrao i na srpski jezik preveo delove Talmuda uz objašnjenja i priču o istoriji Talmuda. Prvo izdanje knjige je izašlo 1982. godine u Beogradu.

SEFARDI

Potomci Jevreja proteranih sa Iberijskog poluostrva u 15. veku (hebr.Sfarad = Španija). U Srbiji ih ima najviše u Beogradu, a u regionu u Bosni i Hercegovini i Makedoniji.

AŠKENAZI

Aškenazi su potomci Jevreja koji su nekada nastanjivali zemlje nemačkog govornog područja i koji su se selidbama proširili u istočnu, a kasnije i južnu Evropu. Nekada su govorili jidiš ili nemački, pa i neki od srednjoevropskih ili istočnoevropskih jezika. Danas Aškenazi čine 80% svetske jevrejske populacije. Subotička jevrejska zajednica je aškenaska.

KABALA

Kabala je srednjovekovni jevrejski filozofsko-religijski misticizam. Zasniva se na učenju o emanaciji, razmatra pitanja Boga, sveta, stvaranja, čoveka i drugih kategorija. Kabalisti svoja učenja tumače pozivajući se na Bibliju zamršenim tajnim nizom brojeva, slova i njihovih kombinacija.

ŠEMA JISRAEL

Molitva Šema Jisrael znači „Čuj Izraele”. Šema se izgovara ujutro i uveče i osnovna je molitva judaizma. Ona znači da je Bog taj koga treba voleti punim srcem, telom i dušom.

MICVA

U svom primarnom značenju, hebrejska reč micva znači „zapovest”. Odnosi se na 613 zapovesti datih u Tori. One su podeljene u dve kategorije: 365 negativnih zapovesti i 248 pozitivnih zapovesti.

U kolokvijalnom jeziku, micva obično znači dobro delo.

MINJAN

Minjan je grupa od 10 muškaraca starijih od 13 godina koja predstavlja skup potreban za obavljanje određenih zajedničkih molitava i nekih drugih verskih obreda. Bez minjana se npr. ne mogu čitati Tora, izgovarati Kadiš i neke druge molitve.

Minjan je u uslovima dijaspore odigrao veliku ulogu u održavanju jevrejstva.

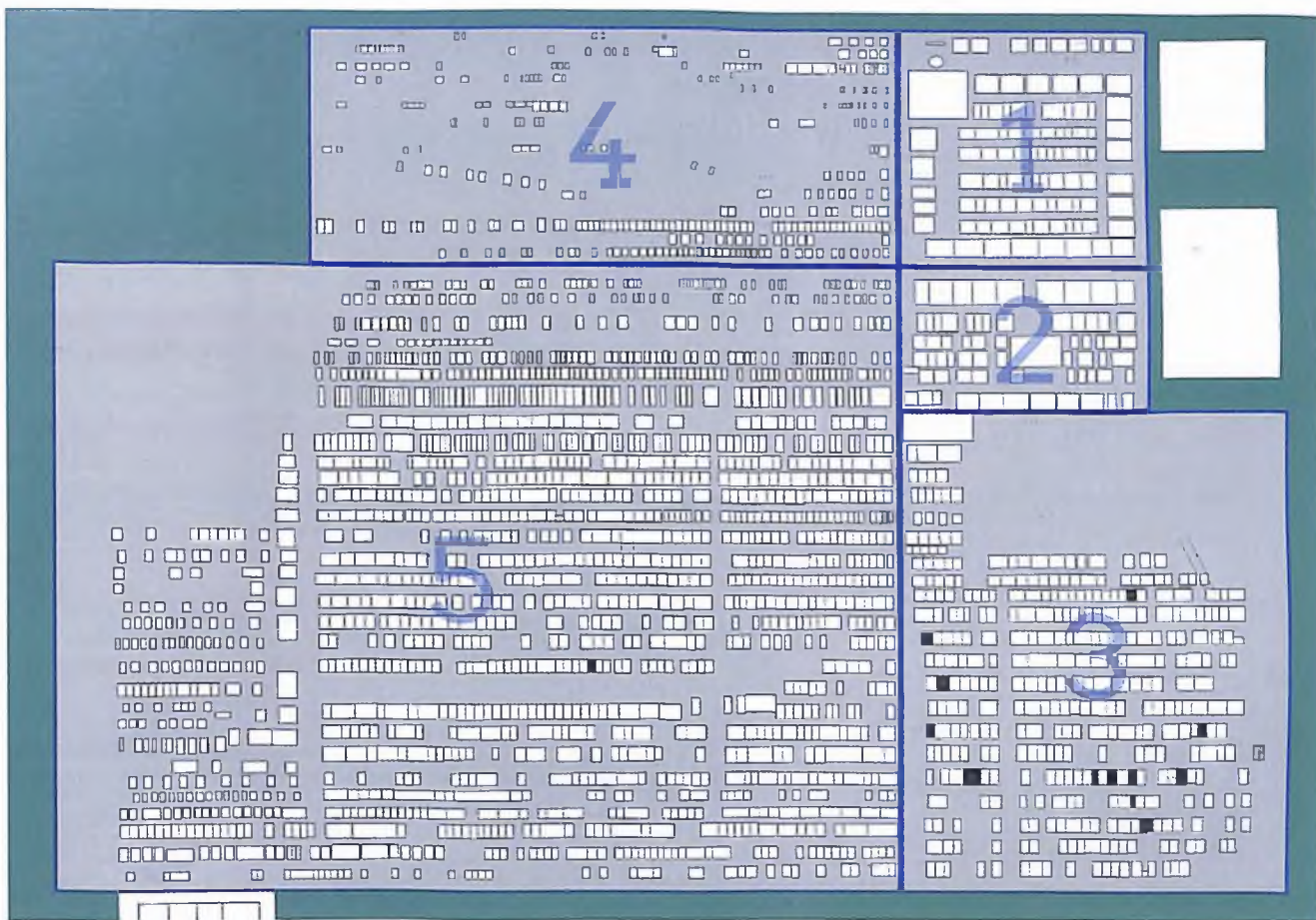
ORTODOKSNI JEVREJI, KONZERVATIVNI, NEOLOZI (REFORMISANI)

Do pre 200 godina jevrejska religija se shvatala na jedinstven način i obuhvatala sve aspekte života Jevreja. Danas deo Jevreja, koji se nazivaju ortodoksnima, i dalje striktno poštuje sve tradicije i zakone jevrejstva, dok ih deo Jevreja ne sledi. Oni koji to ne čine, dele se na konzervativne i reformisane. Konzervativni veruju da su jevrejski zakoni i tradicija podložni promenama od davnina pa do danas. Reformisani (neolozi), liberalni ili progresivni jevrejski pokreti smatraju da pojedinac može sam da izabere koje zakone želi da poštuje i koju tradiciju da neguje.

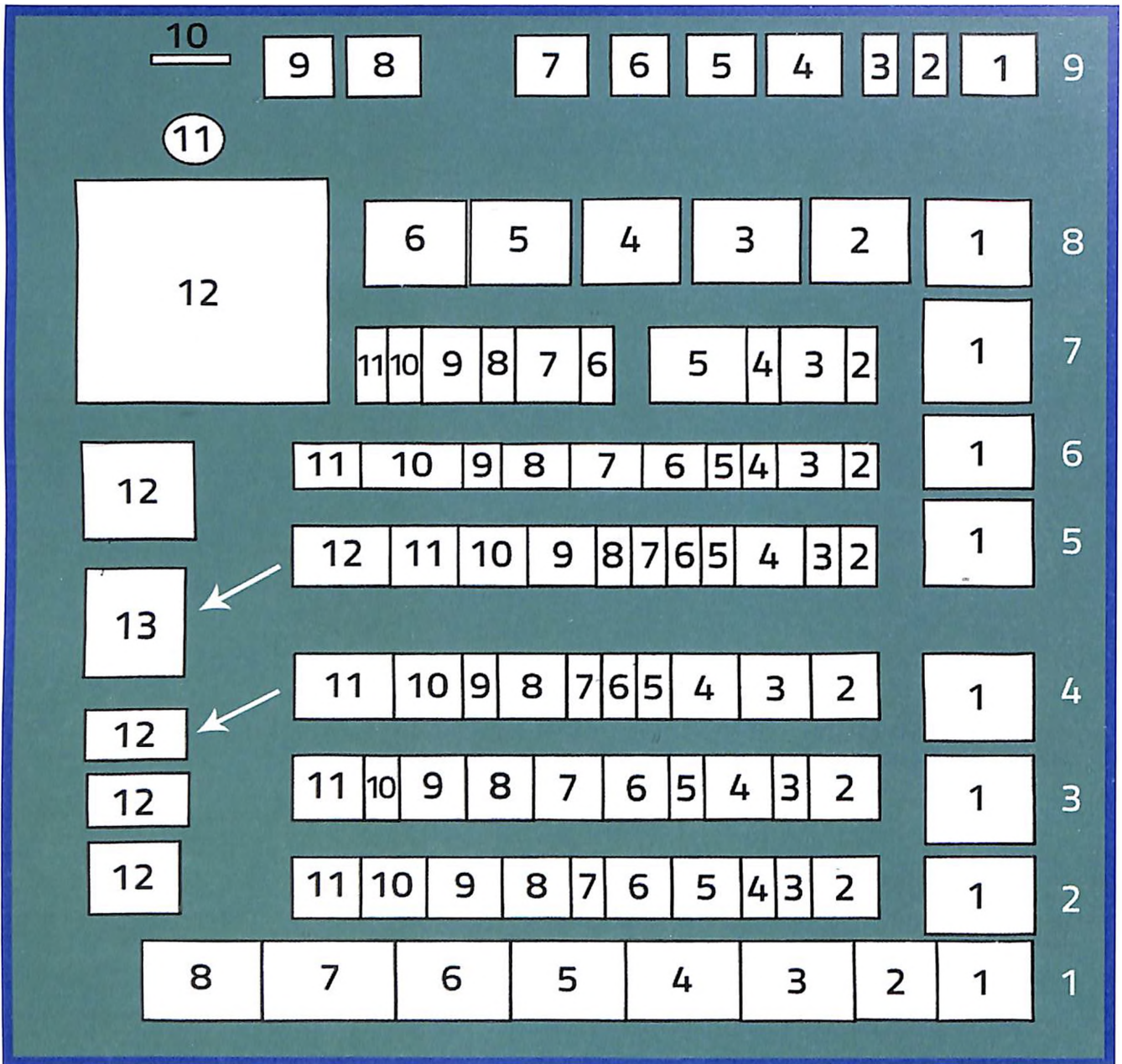
Postoji i sekularna, humanistička varijanta judaizma koja izučava i neguje jevrejsku tradiciju i istoriju, ne pridržavajući se religioznih zakona u praktičnom životu. Jevreji koji vide svoju pripadnost judaizmu na taj način, emotivno su vezani za jevrejsko nasleđe koje im daje identitet.

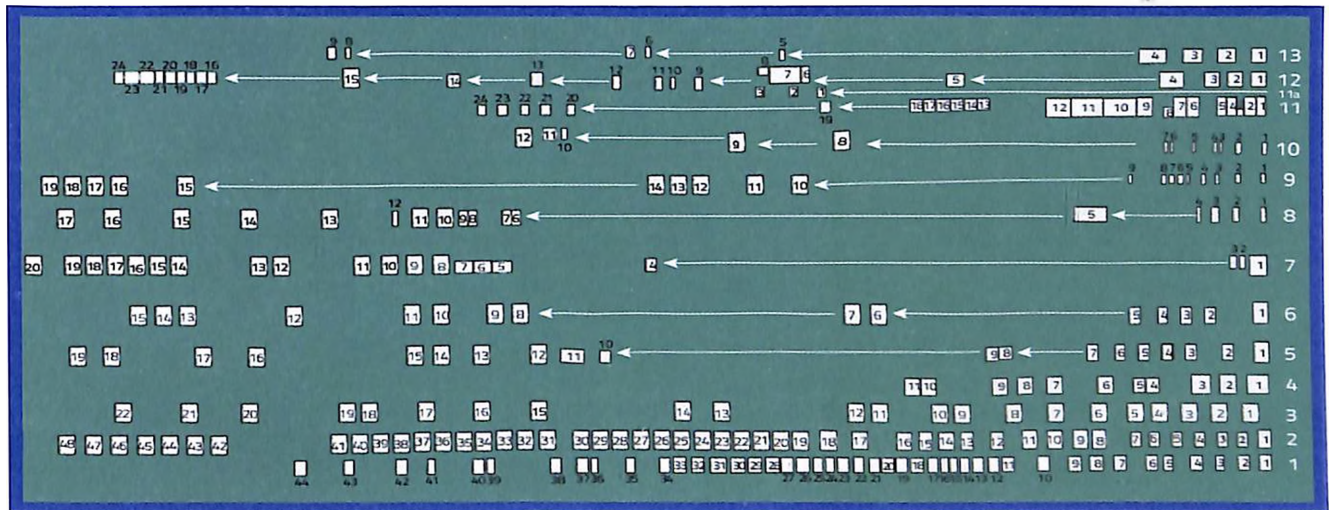
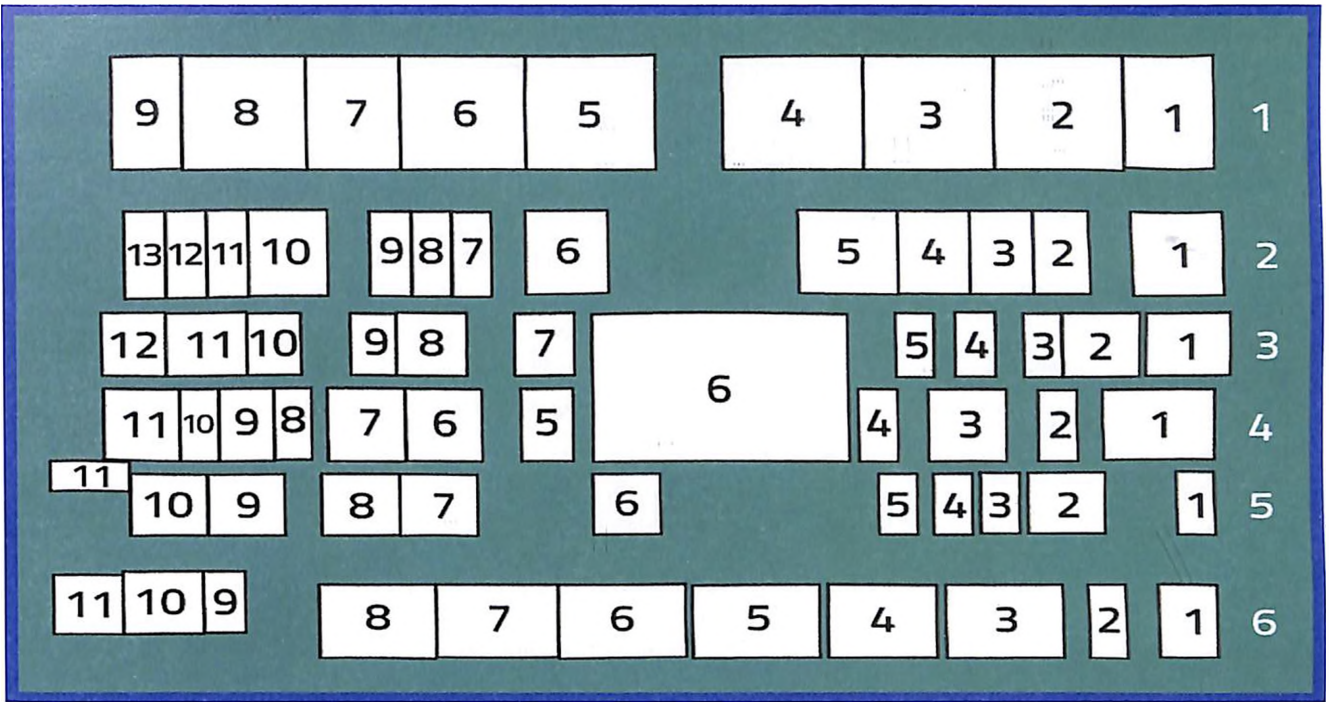
I JOŠ NEŠTO:

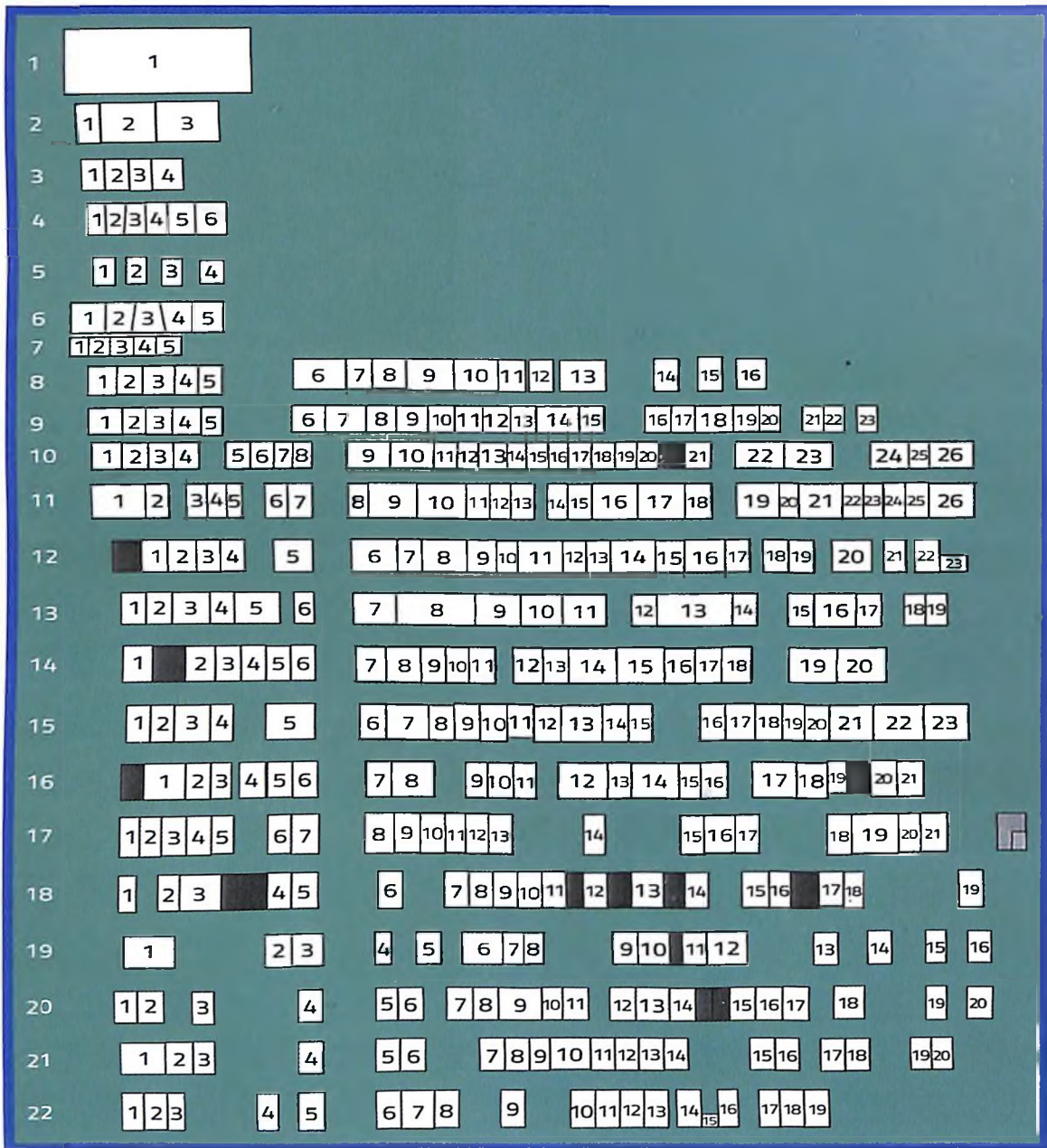
- 1. SAMOUBISTVO.** U mnogim slučajevima, samoubistvo se smatra posledicom dubokog očajanja. Iako se samoubistvo u Mišni (Talmudu) ne ubraja u zločine, ono se, prema rabinskom učenju, ako je počinjeno svesno i sa predumišljajem, **smatra grehom** i prema Bogu i prema čoveku **zbog neovlašćenog prisvajanja Božijeg ovlašćenja**.
- 2. DOKTOR SPOK** koga je glumio američki glumac Lenard Nimoy, u poznatoj tv seriji „Zvezdane staze“, osmislio je vulkanski pozdrav/blagoslov „Živi dugo i napreduj“ uz specifičan gest ruku za šta ga je inspirisao položaj ruku nekadašnjih prvosveštenika prilikom blagosiljanja.
- 3. SAHRANJIVANJE KNJIGA.** Jevreji, neupotrebljive svitke Tore i druge verske knjige ne bacaju nego sahranjuju kao da su ljudska bića. Mesto na groblju gde se polažu knjige zove se **Geniza**. Spomenik na Genizi je ukrašen otvorenom knjigom od kamena. Geniza subotičke jevrejske zajednice se ne nalazi na groblju, već u okviru „male“ sinagoge u zgradi Jevrejske opštine.
- 4. ZABRANA ULASKA NA GROBLJE KOHENIMA.** Po strogim verskim propisima, Kohenima je zabranjeno ući na groblje osim prilikom sahrane najbližih rođaka – jer je groblje nečisto mesto u obrednom smislu. Zato su posle smrti dobijali mesto pored zida groblja kako bi njihovoj rodbini bilo omogućeno da ih posećuje, makar samo sa druge strane zida ili ograde). Na ovakvo poreklo ukazuje prezime Kon.
- 5. ODVOJEN UGAO GROBLJA** bio je namenjen samoubicama, pokrštenim Jevrejima i članovima zajednice čija je prošlost smatrana za nedostojnu središnjih parcela.

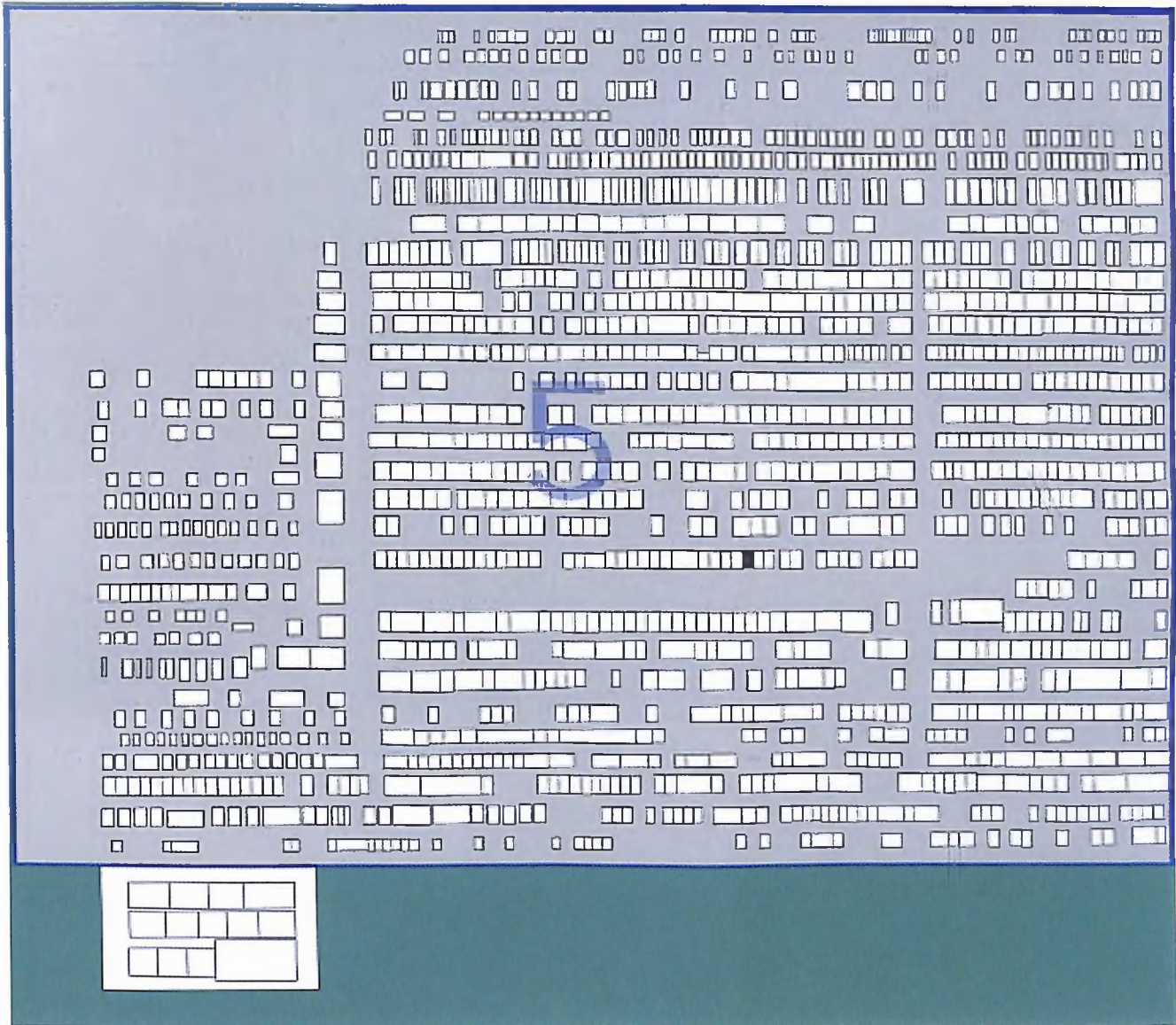

Plan subotičkog jevrejskog groblja

Literatura:

Cadik Danon: Zbirka pojmova iz judaizma, Beograd : SJOS, 1996.

Od života do života - preko Holokausta. Novi Sad : Forum = Subotica: Jevrejska opština, 2017.

Szőke Anna: Ez a falu más : Fejezetek Kishegyes társadalomnéprajzához. Szabadka : 2009.

Vajcencfeld, Mirko: Jevrejsko groblje u Subotici. In.: Zbornik 5. Beograd : Jevrejski istorijski muzej, 1987.

Verber, Eugen: Uvod u jevrejsku veru. Beograd : Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1993/5754.

Zsidó Lexikon. Budapes : 1929.

<https://www.heritage-su.org.rs/jevrejsko-groblje/>

<https://arhivsubotica.wordpress.com/dr-ferenc-fenjves-dr-fenyves-ferenc/>

<https://suistorijablog.wordpress.com/hartmann-tereza-i-subotica-u-njeno-doba/>

<https://suistorijablog.wordpress.com/hartman-josip-rinenburski-veleindustrijalac/>

<http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/bitstream/handle/123456789/151/JIM%2006%2005%20MIRIJAM%20RAJNER%20-%20JEVREJSKA%20GROBLJA%20U%20BEOGRADU.pdf?sequence=1>

<https://www.myjewishlearning.com/article/ask-the-expert-stones-on-graves/>

<http://jevrejskadigitalnabiblioteka.rs/bitstream/handle/123456789/1016/MSP0371recnikmanjepoznatih.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

<http://www.makabijada.com/job/judaizam.htm>

<https://www.scribd.com/doc/272382082/Eugen-Verber-Talmud>

Ovaj priručnik je sastavljen preuzimanjem delova teksta u izvornom ili prilagođenom obliku, bez posebnog navođenja izvora.

Priručnik su priredili:
Branka Banjanin i Robert Kovač
(Jevrejska opština Subotica)
Subotica, 2020.

IMPRESUM

Izdavač

Gradski muzej Subotica

Za izdanje odgovara

Hulló István

Lektor

Nevenka Bašić Palković

Prelom i dizajn

Lality Csaba

Štampa

Grafoprodukt

Tiraž

200

NAPOMENA

Ovaj dokument je izrađen uz finansijsku podršku Evropske unije. Za sadržaj ovog dokumenta je odgovoran isključivo Gradski muzej Subotica, i sadržaj ovog dokumenta ne odražava zvanično mišljenje Evropske unije i / ili Upravljačkog tela.

DISCLAIMER

This document has been produced with the financial assistance of the European Union. The content of the document is the sole responsibility of Subotica - City Museum, and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the European Union and / or the Managing Authority.

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

718(=411.16)(497.113 Subotica)

JEVREJSKO groblje u Subotici / [priedili Branka Banjanin i Robert Kovač].
- Subotica : Gradski muzej, 2020 (Subotica : Grafoprodukt). - 48 str. : fotogr. ; 20 x 20 cm

Tiraž 200.

ISBN 978-86-85829-74-1

a) Суботица -- Јеврејско гробље

COBISS.SR-ID 25033481

